

Lainoppi vs. oikeustiede: turha riita?

Helsingin yliopiston lainopillinen tiedekunta muutti 1963 nimensä oikeustieteelliseksi tiedekunnaksi. Tiedossani ei ole niitä perusteita, joilla tämä ratkaisu aikanaan tehtiin. Mutta voi arvata, että ne osaltaan liittyivät oikeudellisia ilmiöitä koskevien tutkimusalojen moninaistumiseen.

Vuonna 1640 perustetussa Turun Akatemiassa juridinen tiedekunta oli toiseksi tärkein teologian jälkeen, mutta siinä oli vain yksi lakimiesten ammatillisesta koulutuksesta vastaava *juris professor*. Luonnonoikeuden kultakaudella, jolloin Jumalan uskottiin luoneen luonnon ja maailman oikeudellisen järjestyksen (*ius naturae*) yhtä aikaa, tämä oppiala sai sivustatukea teologeilta ja moraalifilosoifeilta. Vasta autonomian ajan alussa 1811 yleisen lainopin rinnalle perustettiin talous- ja kauppaoikeuden professuuri. Sata vuotta myöhemmin opiskelijamäärältään suuressa tiedekunnassa oli jo yhdeksän professuuria: rikosoikeus, valtio-oikeus, hallinto-oikeus, Venäjän valtio-oikeus ja oikeushistoria. Samalla historiallinen koulukunta vaihtui deduktiota ja induktiota soveltavaan käsitelainoppiin.

Edellä kuvatut muutokset eivät kuitenkaan vielä horjuttaneet lainopin eli oikeusdogmatiikan (saksan *Rechtsdogmatik*, englannin *legal dogmatics* tai *doctrinal study of law*) valta-asemaa. Sen perustehtävänä oli antaa käytännön juristeille tulkintoja ja toimintasuosituksia voimassa olevasta oikeudesta. Tämä näkyy myös 1903 perustetun Lakimies-lehden ohjelmassa, jossa lehden tehtäväksi asetettiin ”kotimaisten oikeussääntöjemme selvittäminen ja kehittäminen kansan enemmistön kielellä”. Positiivisen oikeuden sisällystä kuvattiin myös kertomalla ylimmissä oikeusasteissa ratkaistuista oikeustapauksista.

Toisen maailmansodan jälkeinen trendi oli korostaa oikeudellisten ilmiöiden tutkimisen tieteellisyyttä, mihin liittyi myös Suomessa analyttisen oikeusteorian nousu. Vastaavana kehityspiirteenä oli monien ”oppien” muuttaminen komeamalta kuulostaviksi ”tieteiksi”. Helsinkiin 1945 perustettu yhteiskuntatieteiden tiedekunta, jonka ytimeen kuului valtio-oppi, sai nimekseen valtiotieteellinen tiedekunta. Perinteinen kasvatus- ja opetusopin professuuri muutettiin filosofi Eino Kailan oppilaan Matti Koskenniemen aloitteesta 1955 kasvatustieteen professuuriksi. Siirtymä lainopista oikeustieteeseen tiedekunnan nimenä 1963 on tämän trendin mukainen.

Kasvatustiede oli kuitenkin helpompi ymmärtää empiiriseksi käyttäytymistieteeksi kuin normeja tutkiva oikeustiede. Yrityksiä tähän suuntaan oli tehty jo 1900-luvun alkupuolen oikeusrealismissa. Amerikkalaisen oikeusrealismin (*Oliver Wendell Holmes*) mukaan vallitsevat oikeusnormit ovat tosiseikkoja, joita

* Ilkka Niiniluoto, FT, kansleri emeritus, professori emeritus.

voi tutkia empiiristen tieteiden menetelmien avulla havainnoimalla ulkoisesti tuomarien käyttäytymistä. Siten empiirisen oikeustieteen tulokset ovat ennusteita tuomarien tulevista ratkaisuksista. Tämä ajattelutapa heijastelee *common law* -järjestelmää, jossa oikeusistuimien ennakkopäätöksillä on suurempi merkitys kuin Manner-Euroopan säädöspohjaisissa järjestelmissä. Sen sijaan oikeusrealismin skandinaavisen version (*Alf Ross*) mukaan oikeustieteen tulee tarkastella tuomarien ratkaisuja niiden sisäisen motivaation tai ideologian kannalta. Nämä näkemykset eivät kuitenkaan saaneet vahvaa jalansijaa suomalaisessa oikeusteoriassa.

Luonnonoikeutta vastustavan oikeuspositivismin mukaan oikeus on sama asia kuin tahdonvaltaisesti säädetty laki. Oikeusjärjestys muodostuu säännöistä, jotka oikeusyhteisö lakien säätämisen kautta on asettanut velvoittavan normin asemaan. Näin ollen lainopin tehtävä on selvittää lakitekstiä tulkitsemalla ja systematisoimalla, mitkä normit kuuluvat vallitsevaan oikeusjärjestykseen. Oikeuspositivismi ei kuitenkaan pidä kansallisesti säädettyjä lakeja ikuisina, joten lainoppineiden tehtävänä on myös esittää perusteltuja suosituksia lakien uudistamiseksi ja kehittämiseksi.

Vasta tiedekunnan nimenmuutoksen jälkeen 1960-luvun radikaalit heräsivät huomaamaan, että oikeuden yhteyksiä politiikkaan on aliarvioitu: lakien säätäminen, tulkinta ja soveltaminen ovat monin tavoin kietoutuneet poliittisiin intresseihin ja vallankäyttöön. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisema Lakimies-lehteä pidettiin tältä osin vanhanaikaisena, ja Oikeuspoliittinen yhdistys Demla ja Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen yhdistys OYY perustivat 1972 sen rinnalle uuden lehden Oikeus. Sen tavoitteeksi asetettiin demokratiaa tukeva kriittinen yhteiskuntatieteellinen tarkastelu, jonka kohteena ovat oikeudelliset käytännöt ja ilmiöt yhteiskunnallisissa, poliittisissa ja taloudellisissa yhteyksissään. Kansainvälisesti käytetään ilmaisuja *socio-legal studies* ja *law and society*. Helsingissä tiedekunnan tutkimusala laajennettiin perustamalla oikeussosiologian professuuri 1975. Vastaavaa kehitystä on tapahtunut myös muissa tiedekunnissa, joissa tutkitaan esimerkiksi sosiolingvistiikkaa, uskontososiologiaa ja kasvatussosiologiaa. Viime vuosina on esiintynyt lisääntyntä kiinnostusta oikeuden tutkimiseen käyttäen sosiaalitieteiden menetelmiä (mm. haastattelut ja tilastot), kuten tuoreiden kirjojen nimet osoittavat: *Kati Niemisen* ja *Noora Lähteenmäen* toimittama *Empiirinen oikeustutkimus* (2021) ja *Kaijus Ervastian* Yhteiskuntatieteellinen oikeustutkimus (2022).

Tieteenfilosofisesti kiinnostavampi kehityslinja on kuitenkin ollut se, että poliittis-yhteiskunnallisesti aktivoitunut sukupolvi on 1970-luvulta lähtien rakentanut normatiiviselle lainopille uudenlaisia malleja. Esimerkkejä kriittisen yhteiskuntateorian innoittamista vaihtoehdoista ovat marxilainen lainoppi (*Lars D. Eriksson*) ja sosiaalinen siviilioikeus (*Thomas Wilhelmsson*). Varhainen oikeuspositivismi liioitteli *Hans Kelsenin* termien oikeuden ”puhtautta”, joka ehdottomasti erottaa sen moraalista ja politiikasta. Vaikka moraalilla on syntyvaltansa

ja sanktioiltaan oikeudesta poikkeava normisto, mikä tahansa käskyjen kehikko ei kelpaa laiksi, vaan säädetylle oikeudelle voi asettaa reunaehdoiksi moraalisiin ankkuroituja tunnustussääntöjä ja periaatteita. Vaikka oikeusjärjestyksen sääntöjä ei pidä oikeusrealistien tapaan redusoida oikeuskäytäntöjen säännönmukaisuuksiin, *Kaarlo Tuorin* kriittinen oikeuspositivismi tarkastelee ”oikeudellisen normativiteetin ja yhteiskunnallisen faksiteetin suhdetta” kaksisuuntaisena vuorovaikutuksena, jossa oikeudelliset käytännöt (lainsäätäminen ja lainkäyttö) tuottavat ja uusintavat oikeutta oikeusjärjestykseen. Myös lainopin tutkijat toimivat ”kaksoiskansalaisina”, jotka julkaisevat tutkimuksiaan tiedeyhteisölle mutta myös muuttavat oikeusjärjestystä ja oikeudellista käytäytymistä (mm. eduskunnan valiokuntien asiantuntijoina). Tuori erottaa kerrostuneessa oikeusjärjestyksessä tahdonvaltaisesti muutettavan pintatason, oikeuskulttuurin käytännöt ja syvätasolle kuuluvat ihmisoikeus-, oikeusvaltio- ja demokratiaperiaatteet. Tätä kerroksisuutta vahvistavat viime vuosina Suomen kansallisen lainsäädännön rinnalle nousseet EU:n ja kansainvälisen oikeuden periaatteet.

Georg Henrik von Wrightin 1950-luvun alussa keksimä deonttinen (pitämisen ja saamisen) logiikka antoi kansainvälisesti merkittävän sykäyksen systemaattiselle tutkimukselle, jonka kohteena ovat oikeusnormien loogiset muodot ja niiden väliset seuraussuhteet. Toisin kuin tyypilliset eettiset käskyt (”Älä tapa!”), rikosoikeudelliset normit pitämislauseina liittävät rikoksen tunnusmerkit täyttäviin tekoihin sanktioina oikeusseuraamuksia (”jos tappaa toisen, on tuomittava taposta vankeuteen, vähintään kahdeksaksi vuodeksi”). Toisaalta hallinto-oikeuden ja siviilioikeuden piirissä lakiin perustuvat saamislauseet määrittelevät erilaisten sosiaalisten instituutioiden ja agenttien tekojen lainmukaisuutta ja toimivaltaa.

Aulis Aarnion vaikutusvaltaisen käsityksen mukaan lainoppi on hermeneuttinen tulkintatiede. Klassinen hermeneutiikka kehitettiin teologiassa ja kirjallisuustieteessä sovellettavaksi ymmärtäväksi menetelmäksi, mutta Aarnion innoituksen lähteenä on jälkiwittgensteinilaiseen kielifilosofiaan ja G. H. von Wrightin tieteenfilosofiaan pohjautuva analyttinen hermeneutiikka. Tässä mallissa lain tulkinta lainopissa ja tuomioistuimissa perustuu oikeuslähteisiin pohjautuvaan oikeudelliseen argumentaatioon, jossa voidaan vedota moniin erilaisiin sääntöihin ja periaatteisiin. Tulkinnat eivät kuitenkaan saa olla mielivaltaisia, sillä se heikentäisi yhteiskunnan oikeusvarmuutta. Aarnio kiteyttää oman lähestymistapansa komeaan yhteenvetoon teoksessa *Essays on the Doctrinal Study of Law* (2011) käyttäen hyväksi *Jürgen Habermasin* diskurssietiikkaa ja *Chaim Perelmanin* ”uutta retoriikkaa”, joissa tulkinnan validisuuden kriteeri on hyväksyttävyyden ideaalisen (rationaalisesti harkitsevan) auditorion enemmistön mielestä. Aarnio panee merkille myös minun 1980-luvun kirjoitusteni ehdotuksen, jonka mukaan normin validisuus merkitsee oikeusyhteisön hyväksymistä, mikä edellyttää useimpien oikeusyhteisön jäsenten hyväksyvän normin oikeuslähteiden perusteella, uskovan muiden jäsenten hyväksyvän sen ja toimivan ikään

kuin se olisi pätevä. Aarnio kuitenkin katsoo, ettei minun määritelmäni riitä torjumaan tapauksia, joissa oikeusyhteisön konsensus on pakotettua ja epäoikeudenmukaista. Toisenlaista kritiikkiä edustaa *Minni Leskisen* arvio, jonka mukaan Aarnion rajaus rationaalisesti harkitseviin subjekteihin ilmentää ”poissulkemiseen perustuvaa juristielitismiä” (Oikeus 4/2020, s. 464). Tämä ei kuitenkaan ole kovin vakuuttavaa, sillä ideaalisen auditorion tai aktuaalisen oikeusyhteisön kaikkien jäsenten ei tarvitse olla lainoppineita (esim. lakeja säättävät kansanedustajat, lakeja soveltavat ministerit, tuomioistuimiin osallistuvat lautamiehet, lakeja noudattavat viranomaiset). Oikeusvaltiossa on myös tärkeä kunnioittaa vallan kolmijakoa, jonka mukaan eduskunta säätää lait, hallitus toimeenpanelee lait ja riippumaton oikeuslaitos tulkitsee lakeja.

Oikeus-lehden teemanumero 4/2020 ”oikeustieteen itseymmärryksestä” tuotti satonaa mielenkiintoisia kirjoituksia valtakriittisestä lainopista, etnografiasta oikeudenkäyntien tutkimuksessa, fenomenologisesta feministisestä oikeusfilosofiasta, DDR:n marxilaisesta oikeustieteestä, oikeudesta sosiaalisena konstruktiona ja kognitiotutkimuksen seurauksista tuomarin ratkaisutoiminnan kuvaukselle. Metodinen pluralismi on siis voimissaan. Lehden anti huipentuu Thomas Wilhelmssonin kirjoitukseen ”Annetaan kaikkien oikeustieteellisten kukkien kukkia – yhdessä”. Sen mukaan vastakkainasettelu lainopin ja yhteiskuntatieteellisen oikeustieteen välillä on ”turha riita”, sillä niiden välinen raja on kuin ”veteen piirretty viiva”. Wilhelmsson osoittaaakin vakuuttavasti, että kah-tiajaon osapuolet ovat paljon monimuotoisempia ja kysymyksenasetteluiltaan lähempänä toisiaan kuin yksipuolisesti saatetaan olettaa. Siksi siiloja ei pidä turhaan rakentaa. *Panu Minkkisen* vastine (Oikeus 1/2021) tuo esiin mahdolliset koulutus- ja tiedepoliittiset kiistat: minkälaisiin aiheisiin ja sisältöihin kannattaa panostaa, kun oikeustieteellinen tiedekunta oman kuvauksensa mukaan ”tuottaa kansainvälisesti korkeatasoiseen tutkimukseen ja tutkimuslähtöisen opetuksen kautta osaavia ja eettisesti vastuullisia oikeuden ammattilaisia kansallisille ja kansainvälisille työmarkkinoille”. Tässä tehtävässä riittää työtä – ja toivottavasti yhteistyötä – niin lainopin kuin yhteiskuntatieteellisen oikeustutkimuksen harjoittajille. Lainoppi on erottamaton osa akateemista oikeustiedettä, mutta oikeuden yleistieteiden asemasta on myös pidettävä huolta.

Tieteenfilosofina pidän kuitenkin merkittävänä ja mielenkiintoisena sitä metodista omalaatuisuutta, jota lainopilla on normatiivisena tulkintatieteenä, kun taas esimerkiksi oikeusfilosofia, oikeushistoria ja oikeussosiologia käyttävät toisenlaisia, niiden emotieteilä (filosofia, historia, sosiologia) omaksuttuja tutkimustapoja. Tämä tutkimusmenetelmien ero ei ole riidan aihe, mutta antaa hyvät perusteet myös *Lakimies-lehdelle* jatkaa tässä teemanumerossa keskustelua oikeustieteen itseymmärryksestä.